

Метафоризація на рівні опорних слів у поезії Ліни Костенко

ЯРОСЛАВ ЧОРНЕНЬКИЙ
(Львів)

Ліна Костенко належить до тих митців слова, котрі своєю творчістю, всепроникаючим ліризмом зберегли обличчя української літератури, втримали її на плаву в розбурханому морі політичних гонінь та заборон і знову вийшли на чільне місце в сучасному літературному процесі.

Поетеса з'являється на літературних теренах тоді, коли початок очищення духовної атмосфери від догматизму та принципів авторитарного впливу сприяв пробудженню діяльної свідомості.

Письменниця долає парадну декларативність, бо пройшла крізь процес нівелювання української мови, крізь рупорно-мітингове “ура нам”, залишаючись чесною і вірною своїм творчим принципам і літературним формам.

Поезія Ліни Костенко неоднозначна, бо в ній співіснують різні тенденції, жанрові форми, мовні особливості викладу думок. Це дуже жіночна, глибинно-лірична, почуттєво-просвітлена поезія, яка не позбавлена і дієвого начала. А “феномен поезії Ліни Костенко, – за словами В.Брюховецького, – талановито виявляє вкрай складну нашу сучасну свідомість... В піднесеностях гармонії і в дисонансах епохи вона лишається сама собою, її світ розкритий усім зустрічним вітрам, лише ніколи не підпадає під кон'юнктурні протяги” (Брюховецький 1990: 257-261).

На долю Ліни Костенко випала важка але вдячна професія ювеліра людського слова. Оригінальність та неповторність авторки полягає в

тому, що вона зуміла викристалізувати і огранити поетичне слово, що на основі цього утворилася власна лексико-семантична система.

Багатство тропів та широкий діапазон метафоричних перенесень створюють насправді той настрій, ті почуття, котрі “проціджувала” крізь себе Ліна Костенко. Наприклад:

Співає ліс захриплими басами,
веде за повід стежечку худу (с. 56)¹.

На обрії вселюдського терпіння
вже сходить сонце у терновому вінці (57).

Стояла ніч, красива, мов Кармен,
червоні й чорні міряла троянди (78).

Пекучий день... лісів солодка млява...
Смага стежок... сонливиці левад...

Іде гроза дзвінка і кучерява
Садам замлілі руки цілувать (63).

Дані поетичні рядки є чіткими і яскравими доказами того, що поетеса зуміла поєднати літературну майстерність із знанням мовних явищ — точним вибором слова, оперуванням його багатозначністю, перенесенням ознаки, поєднанням у віршованому полотні і метафоричних висловів, і епітетів, і порівнянь. Перед нами справді не лише синтаксична гнучкість фрази, де багато важить семантика, а й специфіка естетичного відчуття слова – логічно зваженого і свідомо вкладеного в поетичний контекст.

У мовному матеріалі поезії помітний виразний відхід від будь-якого роз'яснення, описового висновку. Вірш переважно промовляє сам за себе:

Ох, не рання любов, не рання!
А прийшла, не питала згоди.
В магнетичній силі обрання
Таємниця твоєї вроди (47).

Слово Ліни Костенко виважується на терезах справедливості і добра, і саме тому воно дістає право на безмірні перебільшення та жорстокість прямоти:

1 Приклади наводимо за виданням: Л. Костенко, *Неповторність*, К., 1980

Гори, щезай в пожежах самоспалень,
в гірких руїнах власних попелищ (11).

Поезії дуже часто завершуються афористичними висновками. Це відкриває для читача безсумнівну для авторки думку, дає підстави думати, що весь вірш пишеться з метою підтвердження даної сентенції. Наприклад:

Блаженний сон душі мистецтву не сприяє (43).
В безсмертя також повні очі сліз (95).
Не треба ворога любити (52).

Інколи навпаки, думка “розлита” по всьому твору, де кожне слово пов’язане невидимими нитками з його граматичною будовою і почуттями самої поетеси:

Напитись голосу твого,
того закоханого струму,
тієї радості і суму,
чаклунства дивного того (124).

Особливістю стилю поетичної мови Ліни Костенко є вагома психологізація поетичного твору, фокушуюча увага на емоційно-абстрактних поняттях та образах. Тому вважаємо, що в системі метафористики творів авторки особливо цікаво простежити ті конструкції, які утворені на основі багатих психологічним потенціалом опорних слів: *душа, час, слово, слава, доля*.

Група метафор з домінуючим словом *душа* є найбільшою за обсягом, оскільки такі метафоричні конструкції зустрічаються в проаналізованому поетичному матеріалі 24 рази. Слово *душа* – полісемантичне. Воно має в укрїнській мові 5 значень. У відповідності до контекстуального оточення в кожному окремому випадку реалізує одне з них. Розглянемо метафоричну конструкцію *чого ж ти їдеш на одчай душі* (525)². Лексема *душа* використовується тут у значенні ‘безсмертна, нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ’ (445)³.

2 Приклади наводимо за виданням: Л. Костенко, *Вибране, К., 1989*. Далі цитуємо за цим виданням.

3 Значення слів розкриваємо за виданням: *Словник української мови в 11-и томах, К., 1970-1980*.

У словосполученні “одчай душі” слово “одчай” надає опорному слову нового відтінку і створює емоційне відчуття болу, приреченості життя кожної людини. Наприклад:

Сахно Черняк

А нас зі світу зглядять і горбків не буде.

Павлюк

Чого ж ти їдеш на одчай душі?

Сахно Черняк

Як не поїду, буду їхать вічно.

Нічим не відпокутуюсь, нічим (525).

Вдало поєднає поетеса лексему *душа* зі словом *дерево*, створюючи на цій основі цікаву метафору “дерев столітніх видовжені душі”. Іменник *душа* вживається у цій метафорі у переносному значенні, ‘ототожнюється з зовнішніми рисами, якостями якоїсь певної людини’ (т.2, с.446).

На моріжечках спіють дикі груші.

В кору уп’явся хижий дзьоб стріли.

Дерев столітніх видовжені душі

Кошаві руки в небо підняли (461).

Таке метафоричне перенесення допомагає читачеві сприймати світ і, зокрема, ліс, що описаний у поемі, не таким яким він є насправді, а як живе повноцінне творіння, як цілісний організм, де все дихає і розмовляє, де навіть “тиша” має вуха. За допомогою цієї метафори у творі створено синтетичний образ “старого доброго лісу”, що може розуміти як людина, бо навіть дерева у цьому лісі подібні на людські душі.

У метафорі “в його душі республіка болить” опорне слово вжито у значенні ‘внутрішній психічний світ людини, з її настроями, переживаннями та почуттями’ (т. 2, с. 445).

В його душі республіка болить,

Він чує скрізь холодний подих пустки.

Де в бронзі треба деспота одлити,

там генії зникають, як етруски (498).

Ліна Костенко використовує цю метафору для змалювання психологічного характеру образу і передає його біль і тривогу за долю

вітчизни – міста Флоренції. За допомогою даної метафори поетеса творить настрій неспокою, почуття втраченого щастя, молодості.

Іменник *душа* в метафорі “муза історії Клію, мабуть, одморозила душу” виступає у тому ж значенні, що і в попередній строфі. У тексті опорна лексема вживається у прямому значенні:

Мені завжди здавалося, що у Греції навіть статуї теплі.

А сьогодні передавали, що у Греції випав сніг.

Муза історії Клію, мабуть, одморозила душу (30).

Дана метафора відзначається глибокою психологічною навантаженістю тому, що утворена на основі взаємопроникнення семантик таких абстрактних лексем як *муза*, *історія*, *душа*.

У рядках

Тоді із ночі, з п'ятми, з порожнечі,

де зіп'ялася вежа на котурн,

мені хтось душу тихо взяв за плечі –

заговорив шопенівський ноктюрн (58) лексема *душа* вживається в метафоричній констrukції “мені хтось душу тихо взяв за плечі” у переносному значенні: “почуття, натхнення, енергія” (т.2, с.446). Ця метафора утворена немовби злиттям двох окремих словосполучень “плечі душі” та “душа ноктюрна”.

Метафора використана як психологічна деталь, завдяки якій твориться чудовий і чарівний світ музики, що захоплює своєю магією. Це забезпечує високу експресивність поезії і є засобом емоційного впливу на читача.

У строфі:

Душа належить людству і епохам.

Чому ж її так раптом потрясли

осінні яблука, що сумно пахнуть льоном,

і руки матері, що яблука внесли (34)

опорне слово вжито не в конкретному розумінні по відношенню до окремої людини чи її якостей, почуттів, а у ширшому значенні – “душа як суть життя кожної людини зокрема” (т.2, с.445), як втілення життя після смерті, як вища інстанція буття взагалі. Ця метафора допомагає прослідкувати, як за допомогою одного зі значень слова *душа* у поетичному контексті створюється стик епох, стик вічності з буденністю. Саме ця метафорична констrukція несе на собі головне емоційне навантаження поезії.

У переносному значенні вживається опорне слово в метафорі “душа ще з дерева не злізла”. *Душа* тут виступає як “сукупність рис, якостей, властивих певній особі” (т. 2, с. 446).

Подивися: і що воно таке?
Не допоможе й двоопукла лінза.
Здається ж, люди, все у них людське,
але душа ще з дерева не злізла (64).

Цю метафору вжито для того, щоб засвідчити, що в сьогоденній час досягнень “модерну і металу” людство все-таки ще не навчилося бути людством у повному розумінні цього слова. Кожна людина зокрема, хоч як це не парадоксально, у своїй подобі є ще трохи “неандертальцем”.

У наступному контексті опорна лексема вживається у тому ж переносному значенні що й у попередньому прикладі:

А цей пливе. А з ним іще десяток
таких непомірованих, як він.
Чи душу обпікає недосяжність?
Чи потребує серце перемін?

Мова йде про конкретну людину (грека), що не мислить свого життя без руху вперед. І знову спостерігаємо метафоризацію на основі взаємопроникнення значень слів з вагомими психологічними елементами “душа” і “недосяжність”, які допомагають збагнути у чому ж сенс життя героя, що ним рухає і чого він прагне.

“Бальзам на занедбані душі” – метафоризоване словосполучення, в якому опорний іменник *душа* не є внутрішнім світом людини, а ототожнюється з людьми, яких доля розкидала по світу, змусивши їх забути про рідний край, милу оселю, стареньку грушу біля вікна.

Метафора допомагає у створенні дивного ностальгічного настрою – туги за минулим, повертає читача у світ роздумів:

Може, це біль наш, а може вина,
може, бальзам на занедбані душі –
спогад криниці і спогад вікна,
спогад стежини і дикої груші (15).

Не спалось греку, цілу ніч крутивсь.
Мабуть, того, що в стріху з очерету
на нього місяць скіфський подививсь.
Чи, може, смутком по душі продерло (445).

Тут лексема *душа* вживається у прямому значенні “внутрішній психічний світ людини з її настроями, переживаннями і почуттями” (т.2, с.445). Дієслово *продерло* вступає у синтаксичні відношення зі словами *смуток* і *душа*. В словосполученні ці лексеми створюють настрій туги, печалі, суму, що огортає героя твору. Не випадково поетеса вибирає слово *продерло*, яке найкраще взаємодіє зі словом *смуток*.

У рядках:

Віки мовчать. Душа не б'є на сполох.
Порожніх слів намножилась лушпа.
І тільки час від часу археолог
якесь віконце в правду прокопа (428)

лексема *душа* теж реалізує своє пряме значення. Завдяки метафорі “душа не б'є на сполох” поетеса створює настрій “неспокійного спокою”, що не може дати невпинному життю відповіді на численні запитання, бо людська душа перебуває у позачасовому вимірі. У цьому контексті *душа* – це сумління людини, що повинно збуджувати її до дії.

Пряме значення опорного слова реалізується і в метафоричній конструкції “хвалити Бога, на душі не хмарно”:

Хвалити Бога, на душі не хмарно.
Прекрасен світ крізь дірку в бузині.
Та що я бачу?..
Яка краса відкрилася мені (510).

У конкретній строфі метафора допомагає передати гарний настрій героя, якому світ здається чудовим лише через призму конкретних предметів, що його оточують.

У метафорі “взяв душу невідомо й чим” опорний іменник виступає у прямому значенні. Метафора побудована, на основі фраземи “брати за душу” – ‘захоплювати, привертати увагу’ (т. 2, с. 446).

Але він теж не так собі гречин
хоч взяв за душу невідомо й чим (432).

Завдяки цій метафорі засвідчується психологічна проникливість поетеси, її вміння тонким лаконічним штрихом відтворити внутрішній стан ліричного героя.

У такому ж значенні вжито опорне слово і в метафоричному словосполученні “нехай душа не тьмариться гіркотою”. Іменник “гіркота” похідний від прикметника “гіркий” у значенні “який завдає

горя, болю, дошкульний, вразливий” (т.2, с.74), розширює семантику слова “душа”, надаючи йому відтінку прикрості, смутку. Наприклад:

Нехай душа не тьмариться гіркотою!
Пройшла віків повільна череда.
Оно стоїть фігурка теракотова –
вона його і досі вигляда (464).

Пряме значення має лексема “душа” у метафоричній конструкції “у закутку душі хай буде трохи сад”. У поєднанні з іменником “закуток” слово *душа* набуває не цілісності, об’ємності людських почуттів, а лише частковості, невеличкого куточка переживань і настроїв.

Поетеса прагне, щоб у кожній людській душі був бодай куточок прекрасного “саду”, що народиться з радості життя:

Идилія? Кажіть. Архаїка? Не треба.
У закутку душі хай буде трохи сад.
Вже дожились – забули колір неба,
воно буває кольору досад (68).

У рядках:

Нічого, каже, і на тому світі
душа козацьким сміхом засміється,
а вороги хай думають, що грім! (516)

іменник “душа” має таку семантику “безсмертна, нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя” (т.2, с.445). Опорне слово цієї метафори має дієву ознаку, виступає як діяч: “душа засміється”. Такий метафоричний вислів міг виникнути на ґрунті усталеного виразу “весела душа” (про людину).

З цим же значенням вживається опорна лексема у метафоризованому словосполученні “душа скарби прадавні стереже”. Тут душа, немов ласкава берегиня, немов оберіг людства, котрий в шалених ритмах життя закодовує в собі здобутки і цінності попередніх поколінь.

І в епіцентрі логіки і стресу,
де все змішалось – рідне і чуже,
цінує розум вигуки прогресу,
душа скарби прадавні стереже (23).

У цій метафорі лексема *душа* має певний смисловий простір, глибину, що дає підстави зв’язати семантичне ядро цієї словоформи з усією розгорнутою структурою метафори.

У чотиривірші

О музи, музи, музи кам'яні!
Де грім душі, народжений з любові?
Ви мовчите. Ви плачете в мені.
Душа тисячоліть шукає себе в слові(442)

у першому і в другому випадках семантика метафор в цілому зовсім відмінна, проте іменник *душа* має однакове переносне значення: почуття, натхнення, енергія. І знову необхідно відзначити, що мова йде не про людські почуття, а про душу як окремий вимір існування, як про загальнолюдську цінність тисячоліть, що хоче втілитися в “слово”.

Другим за обсягом гніздом метафоричних конструкцій (9) є такі, де у ролі опорного компонента виступає лексична одиниця *час*. На ґрунті досліджуваного матеріалу виразно прослідковується тенденція до створення авторкою ускладненого метафоричного образу з центром *час*, який має широке коло сполучуваності в поезії Ліни Костенко завдяки широкій семантиці. Слово *час* має 7 значень. У поетичних контекстах письменниця використовує не всі семантичні прояви.

У метафоричній конструкції “навколо нього час лежав навалом” опорне слово виступає у значенні ‘проміжок, відрізок у послідовній зміні годин, днів, років і ін., протягом яких що-небудь відбувалося чи відбудеться’ (т. 11, с. 275).

Навколо нього час лежав навалом,
Співали птиці в шибку із куца.
А він старий сидів як за штурвалом, –
в руках крутив манюньке коліща (19).

Лексема *час* у такому значеннєвому вияві ототожнюється з лексемою *годинник*. У даному випадку перенесення ознаки відбувається за конкретно-кількісним принципом: годинники, що їх лаштував старий майстер – це дослівно час, який лежить навколо нього.

Метафоричний вислів “ми розминались в часі і у просторі” продовжує попередню метафору в тому плані, що йдеться про один і той самий образ. Однак лексема *час* виступає тут в іншому семантичному значенні — не в конкретно перенесеному на предмет, а в широкому розумінні: ‘час як тривалість існування явищ і предметів, який вимірюється століттями, роками, місяцями... , міра тривалості всього того, що відбувається, здійснюється’ (т.11, с.274).

Щоб підкреслити плин невпинного життя і показати, що людина, порівняно з вічністю, простором лише мале коліща, поетеса

використовує прийом метафоризації. Очевидно, що розминатися можна в звичайних умовах: на вулиці, у транспорті тощо, а процес “розминання в часі” створює в поезії асоціації з вічністю, безмежністю:

Ми розминались в часі і у просторі.
Йому було, мабуть, уже віки.
І набалдашник на старому костурі
уже забув тепло його руки (20).

У кожній метафорі з лексемою *час*, яку використовує Л. Костенко, словоформа має певну міру експресивного вияву. Так, у метафоричному словосполученні “під вітром часу камінь розкришився” опорне слово є в деякій мірі тим підсилюючим засобом експресивної оцінки дійсності, семантика якого визначає і пояснює зміст попередніх слів, оскільки в даному лексична одиниця *час* має значення ‘історичний період у розвитку природи і людства; визначена епоха або окремих етап у житті певного народу’ (т.11, с.275). Йдеться навіть не стільки про час життя окремого народу, скільки про час життя окремої людини – скульптора італійського Відродження Джованфранческо Рустичі:

Старий

Мене немає. Був.
Під вітром часу камінь розкришився (476).

“Вітер часу” — це та конкретна епоха, що дала світові художника, подарувавши людям його твори, а натомість забрала його роки. Ліричний герой настільки ясно це відчуває, що вважає себе вже “тим, хто був”, а не “тим, хто є”. Це метафоричне перенесення побудоване на подібності зовнішніх ознак: *вітер* — це те що мине, що йде, проходить і *час* — теж плинний, теж нематеріальний вимір.

У наступному прикладі метафоричної структури чітко прослідковується співвідношення значення слова *час*, яке виявляється тільки в даному контексті:

Конвейер часу — тільки врізнобіч
Один в минуле, другий у майбутнє.
Отак всі й розминаються навек (8).

Час — як ‘одна з основних об’єктивних форм існування матерії, яка виявляється в тривалості буття’ (т.11, с.274) — коли брати в такому контексті, а якщо розглядати метафоризоване словосполучення “конвейер часу” — то тут помітно, що перенесення відбувається знову ж таки за спільною ознакою “плинністю, невинністю руху”. Завдяки цій

метафорі поетичне полотно набуває несподіваної форми, звучання, адже закрадається цікаве протиріччя: конвеєр завжди рухається в одному напрямку, а “конвеєр часу” має дві площини руху та виміру – минуле і майбутнє. І тому кожен з героїв поетичного твору заробляє своїми вчинками собі притулок: хто кане в минуле, а хто, випередивши сучасність, зразу потрапить у прийдешність.

Цікавою як із структурної сторони, так і в семантичному плані є конструкція “тим часом ми проходимо крізь час”. Тут чітко відчувається, що метафоричність створюється неспівпаданням семантики лексеми *час* у першому і другому випадках реалізації. Щоб вийти за семантичне оточення інших слів метафоричної конструкції, абстрактний іменник реалізується в різних значеннях. Перше – ‘сприятливий, потрібний момент’ (т.11, с.276), друге – ‘тривалість існування явищ і предметів, який вимірюється століттями, роками, місяцями...’, міра тривалості всього того, що відбувається, здійснюється’ (т.11, с.274).

Та їх давно вже хтось би зупинив!
... Тим часом ми проходим серед нив.
Ніхто не сміє зупинити нас.
... Тим часом ми проходимо крізь час (6).

Активна дієслівна ознака розширює семантичний обсяг іменника “час” у метафоричному словосполученні “час новітню створює красу”. Це досягається також і завдяки тому, що поетеса використовує як метафоризуючий елемент естетичну категорію краси. Такий вислів створюється завдяки індивідуальному переосмисленню значення лексеми “час” з позитивно-оціночної точки зору:

Нове століття вже на видноколі,
і час новітню створює красу.
А ритми мчать – як вершники у полі,
А рима віршам запліта косу (21).

Ознака “вміння творити прекрасне” переноситься з якоїсь особи чи людей на категорію вічного – “час” як дух протяжності, в якому ми навечно закорінені, як основний індикатор добра і зла, краси і потворності.

Система полісемії слова *час* є багатомірною, оскільки в кожному конкретному контексті крім реалізації свого значення, цей іменник несе і якісь додаткові нюанси, котрі залежать від компонентів, з якими дане слово вступає у метафоричні відношення. Так у метафоричній

конструкції “моя планета блакитна зірка в часу на плаву” метафора набуває порівняльно-оцінного ефекту завдяки семантико-стилістичному навантаженню прикметника “блакитний” та іменника “зірка”. Традиційний мікрообраз “голубої планети” переростає в образ планети-блакитної зірки, що пливе в “просторі і часі”. Опорне слово “час” виступає в цій метафорі не прямим об’єктом метафоричного перенесення ознаки, а опосередкованим, через семантику інших слів:

Юдоль, плачу, земля моя, планета,
блакитна зірка в часу на плаву,
мій білий світ, міцні твої тенета –
страждаю, мучусь, гину, а живу! (33).

Ця метафора могла виникнути в уяві автора на основі асоціацій з такими поняттями як “човен на плаву”, “корабель на плаву”. Метафора має двочленну структуру, оскільки словосполучення “земля моя, планета, блакитна зірка” є вже метафоричне, хоч його семантика розкривається повністю тільки тоді, коли воно входить у валентність з іменником “час”. Слова “земля” і “планета” є взаємодоповнюючими елементами, що ускладнюють асоціації даної семантичної структури.

Ліна Костенко володіє щасливим даром відчувати слово як духовну субстанцію, адже коли її слова стають поезією, то перетворюються у щось змістовне, щире, ліричне і не дадуть сказати неправди. “Постійний мотив її поезії – потреба слова, слова щирого, яке вигоює рани, дозволяє бачити день завтрашній... , яке не простить замулення джерел пам’яті або нехтування чийось сьогоднішнім пронизливим стражданням” (Брюховецький 1990:213).

Для поетеси *слово* і в широкому поетичному плані, і як окрема лексема має важливе значення, адже воно є одним з тих опорних елементів, завдяки яким творяться неповторні поетичні метафори. Іменник *слово* є полісемантичним. *Словник української мови* фіксує сім значень. У метафорах з даним опорним елементом з’являється новий оцінний зміст, нові стилістичні відтінки.

Метафора “слово ж без коріння покотиться, втече” утворена на основі перенесення дії руху, бігу на абстрактне поняття “слово”:

Який палючий вітер!..
Обвуглені обличчя січе, січе, січе!..
Лиш виведеш те слово із тої в’язі літер,
а слово ж без коріння покотиться, втече (23).

У цьому контексті іменник *слово* має широку семантичну наповненість: “слово – це ‘мова, мовлення’ (т.9, с.368) народу, його найцінніше надбання.

Народ, якого позбавляють Батьківщини, не має права забути свою мову (слово). Адже слово без коріння, без людської пам’яті не може існувати, тим паче, коли це слово виведено на піску. Прорости і дати добрий плід воно може лише тоді, коли буде родючий ґрунт і міцні корені.

Метафорична структура “Слово – пам’яті спасенність” є немовби ствердженням того, що слово сьогодні поставлено в центрі духовних пошуків літератури, в який активно включилася поетеса:

Бо тільки Слово – пам’яті спасенність.
Живий народ, що мав своє письмо!
Чи, може, в них така була писемність,
що ми її вчитати не втнемо? (440).

Іменник *слово* виступає тут у тому ж значенні, що й у попередньому контексті. Поетеса вважає, що тільки слово, мова народу може залишитися жити у віках, у пам’яті людей, врятувати їх від забуття. Метафора утворена на основі взаємопроникнення асоціативних зв’язків таких абстрактних слів-понять як: *пам’ять, спасенність, слово*.

Іншу семантику має опорний іменник у метафорі “я скучила за дивним зойком слова”, де реалізується значення *слова* як ‘висловлювання, фрази’ (т.9, с.369).

Я скучила за дивним зойком слова.
Мого народу гілочка тернова.
Гарячий лоб до шибки притулюю.
Я вранці голос горлиці люблю (17).

Дана метафорична думка дозволяє твердити, що цьому означенню слова передували якісь глибинні духовні пошуки, які переростають в кожному поетичному творі у потужний заряд добра і правди. Із цього словосполучення (“дивний зойк слова”) видно, що поетеса прагнула створити метафоричний образ з подвійним перенесенням ознаки – *зойк* асоціюється з вмілим лаконічним висловленням, а прикметник *дивний* приписує ознаку незвичайності, нетрадиційності вже утвореній метафорі “зойк слова”.

Це ж значення має лексема *слово* і в метафоричній структурі “магнітом слова сказаного все, усяку нечисть можна притягти”. Тут мова йде про перенесення ознаки фізичного приладу магніту –

здатності притягувати – на поняття *слово*. Отже, *слово*, в залежності від того добре воно чи погане, притягує відповідно добро або зло.

Наприклад:

Другий монах

Так говорить чинцеві не пасує.
Франціск Ассізький прагнув німоти.
Магнітом слова сказаного всує,
усяку нечисть можна притягти (471).

Від величаво-патетичного звучання поетеса переходить до зневажливого тону (“усяка нечисть”), що теж характеризує неоднорідну сполучуваність опорного іменника “слово”.

Слово – традиційне поняття поетичного мовлення. Саме під його впливом сьогодні в центрі духовних пошуків поставлено літературу, мову народу. Ця тенденція не переривалася ніколи. Адже було і Шевченкове “Я на сторожі коло їх поставлю слово”, і Кулішеве “Судити Україну рідне слово буде”, і Лесі Українки “Слово, чому ти не твердая криця?”. Попри усталеність цього образу в індивідуальній системі Л.Костенко *слово* активізує слухові відчуття, допомагає розкрити ті поняття, що пов’язані з внутрішнім станом людини:

Світали ночі, вечорили дні.
Не раз хитнула доля терезами.
Слова як сонце сходили в мені.
Несказане лишилось несказаним (14).

Семантика метафоричного словосполучення “слова сходили” сприймається на основі поетичного порівняння “як сонце”, що вплітається в структуру метафори. Завдяки порівнянню метафоричну конструкцію можна витлумачити як “слова, що народжуються в людині і мовчать”.

Художньо-довершеним виявляється мовнопоетичний образ слова і в конструкції “але губив під люстрами романс прекрасних слів одквітлі вже пелюстки” (46), що досягається завдяки метафоризації. У такому образі кожна деталь розкриває багатопланову семантику поетичного задуму. Слова музичного твору – романсу асоціюються з деревом, цвіт якого вже облітає “тихо, ніжно, сумно”. Іменник *слово* виступає у поданому тексті у значенні “літературний текст до вокального твору” (т.9, с.372). Створюючи образ “слів-пелюсток”, Л.Костенко увиразнює його підбором епітетів, споріднених щодо настрою, сприймання образу “одквітлі”, але все ще “прекрасні”. Даний метафоричний

вислів, очевидно, має на меті передати відповідний емоційний стан ліричного героя, його відчуття.

Для кращого розуміння вище названих метафор необхідний максимальний метафоричний контекст. Опорний іменник *слово* виступає у більшості випадків не як звукове вираження явищ, подій, а, в цілому, як багатство кожного народу, кожної людини зокрема. Метафори даної групи є експресивним адекватним вираженням стану переживання за долю української мови, за долю народу України.

Значно менше в поетичних полотнах Л.Костенко метафоричного матеріалу, який твориться на основі словоформи *слава*.

Словник української мови фіксує чотири значення цього іменника, які реалізуються в метафоричних словосполученнях поетичного доробку письменниці. Наприклад:

Десь блискавки – як блици репортера,
проекція на хмару грозову.

На плечі стрибне слава, як пантера, –
він не помітив, бо косив траву (37).

У цьому тексті іменник “слава” виступає у прямому значенні – ‘широка популярність як свідчення загального схвалення, визнання чийхсь заслуг, таланту, доблесті’ (т.9, с.344). Перенесення ознаки відбувається з поняття “стрибок”, який може здійснити якась особа чи тварина на абстрактне поняття “слава”. Зближення відбувається на реальній основі, оскільки “слава” завжди приходить до людини як заслуга за весь доробок і, немов ореол, йде за нею всюди.

Значення лексеми *слава* ‘широка популярність’ (т.9, с.344) реалізується в складній щодо структури метафорі “відлуння слави з написів рунічних чи не вернулось іменем слов’ян?” (440). Поринаючи у зміст цієї метафори, вимальовується двоякий образ *слави*: з одного боку – це якась неждана гостя, що блукає і не знаходить собі господаря, а з другого – це закономірний наслідок людських зусиль і старань.

Структурно-семантичне ускладнення даної метафори відбувається завдяки метафоризованій препозиції “крізь многоту кривавих несприянь” та риторичному запитанню у постпозиції. З цим же значенням Л.Костенко використовує метафору “мене ж і слава наче не минала”. Поетеса створила метафору, виходячи знову ж таки з реального ґрунту, порівнюючи, асоціюючи “славу” з конкретним реальним явищем, що може прийти до когось, або примхливо обминути своєю ласкою:

Але чому ж я долю змарнував?!
Мене ж і слава наче не минала.
І сам Вазарі навіть визнавав,
що ця моя скульптура – досконала (485).

Попередню думку продовжує і підтверджує метафора “слава... до цих братів азовських заблудилась” (528). Однак тут основний метафоричний елемент має іншу семантику – “загальна думка про когось, що-небудь; репутація” (т.9, с.345). З допомогою метафоричного перенесення вимальовується символічний образ слави, що протиставляє вічне і буденне, творячи з цього суперечливого взаємопоеднання істинну цінність життя. У всіх метафорах з опорним словом *слава* реалізується дієва ознака, а співвідношення “реального” і метафоричного осмислення ядра-опорного слова цих метафор може бути визначене тільки для конкретного контексту.

Невелика за кількістю група метафор з домінантою *доля*, яка за своєю семантичною природою багатозначна. У *Словнику української мови* зафіксовано сім значень. У поезії Ліни Костенко метафоричні структури цього типу продовжують традицію народнопоетичних творів.

Метафора “не раз хитнула доля терезами” виявляє в слові *доля* його чуттєво-наочне значення через сполучуваність з іменником *терези*. Словоформа реалізується у значенні ‘хід подій, збіг обставин, напрям життєвого шляху, що не залежить від бажання, волі людини’ (т.2, с.360). Зближування ознак йде від властивості ваги нерівномірно коливатися, до таких же перепетій людської долі:

Світали ночі, вечоріли дні.
Не раз хитнула доля терезами.
Слова як сонце сходили в мені
Несказане лишилось несказаним (14).

Метафорична конструкція “багато справ ще у моєї долі” (5) передає внутрішній стан людини, що прагне ще багато зробити у житті. У відповідності до авторського задуму опорний іменник виступає у значенні ‘стан, у якому перебуває або перебуватиме що-небудь; майбутнє’ (т.2, с.361).

У двох наступних метафорах спостерігається інваріантність такого перенесення “доля глянула”, причому це у двох різних поезіях: “тоді вже доля гляне в об’єктив” (68) та “як страшно доля глянула у вічі” (478). Ці висловлювання немовби перекликаються, взаємодоповнюють

одне одного. “Об’єктив долі” – це той момент у житті людини, коли доля заглядає їй у вічі, виголошуючи тим самим якусь запрограмованість людського буття, те, що “написано на роду”, “печать на серці і чолі”. Тому лексема *доля* реалізовує у цих метафорах своє первинне значення – ‘хід подій, обставин, напрям життєвого шляху, що не залежить від бажання, волі людини’ (т.2, с.360).

Якщо метафора “тоді вже доля гляне в об’єктив” несе в собі якусь загадковість від того, що незрозуміло якою вона буде, то у словосполученні “як страшно доля глянула у вічі” присутній момент оцінки завдяки прислівнику *страшно*.

Перенесення в даних метафорах відбуваються на основі асоціацій понять “дивитися у вічі” та “зустріч людини з долею”.

Досліджувані метафори Ліни Костенко характеризуються такими ознаками: а) це часто, майже завжди, складне структурне утворення, яке досягається завдяки зрощуванню і взаємопроникненню значень слів з вагомим психологічним елементом; б) метафоричні перенесення творяться на основі асоціацій різного роду понять і ознак: “атрибутивна ознака — опорне слово”; “адвербіальна ознака – опорне слово”; “предикативна ознака – опорне слово”; в) внаслідок метафоризації опорне слово і контекстуальні елементи набувають додаткових семантичних нюансів; г) у контекстуальному оточенні метафори і в самій структурі часто присутній момент оцінки, який вростає в саму метафору; г) Метафора на рівні словосполучення інколи може виступати інваріантно у ширшому метафоричному словосполученні (в межах різних поезій); д) метафоричні перенесення часто супроводжуються, а інколи і включають в себе такі лексико-стилістичні елементи як епітети, порівняння, метонімічні асоціації.

Метафоричні рядки поезій Ліни Костенко – це завжди неповторність думки, оригінальність вислову. І тому наявність складних абстракцій, переплетення почуттів і відчуттів не завжди дає змогу трактувати метафору як перенесення ознаки, дії з конкретики життя на абстракцію понять.

Усі розглянуті метафори містять у собі основне смислове ядро, опорний елемент, виражений іменниками *душа, час, слово, слава, доля*. Для аналізу використовували широкий контекст, щоб прослідкувати як кожна опорна полісемантична лексема реалізувала свої семи в залежності від оточення.

Попри деяку семантико-структурну складність, метафористика Л.Костенко дуже гармонійна, доступна і зрозуміла для сприйняття. Саме ці ознаки метафор поетеси дають можливість говорити, що у ділянці “ткання мовного полотна твору” вона досягла мистецьких вершин світового рівня.

Література

- Брюховецький В., 1990, *Ліна Костенко*, Київ.
Дятчук В., Пустовіт Л., 1983, *Семантична структура і функціонування лексики української літературної мови*, Київ.
Костенко Ліна, 1989, *Вибране*, Київ.
Костенко Ліна, 1980, *Неповторність*, Київ.
Коцюбинська М., 1960, *Образне слово в літературному творі. – Питання теорії художніх тропів*, Київ.
Лотман Ю., 1970, *Структура художественного текста*, Москва.
Мейлах Б., 1958, *Метафора как элемент художественной системы. Вопросы литературы и эстетики*, Ленинград.
Словник української мови в 11-и томах, 1970-1980, Київ.
Шамота А., 1967, *Переносне значення слова в мові художньої літератури*, Київ.

La métaphorisation au niveau des mots-clef dans la poésie de Lina Kostenko

Les lignes métaphoriques de la poésie de Lina Kostenko c'est toujours une idée harti culière, une expression originale. C'est pourquoi l'existence des abstractions compliquées l'entrelacement des sens et des sentiments donnent toujours une possibilité de traiter la métaphore comme un moyen de transposition des indices, des actions de la vie conerète sur des notions abstraites.

Toutes les métaphores examinées renferment le nagau de sens essentiel, un élément d'appui exprimé par les noms *âme, temps, mot, sort*. En les analysant on utilisait un contexte asseg largt pour pouvoir observer la réalisation des sèmes de chaque lexème polysémantique en dépendance de leur environnement.

Malgré une certaine complexité sémantico-structurale les métaphores poétiques de Lina Kostenko sont très harmoniques, accessibles et compréhensibles pour la percerp tion. Et ce sont ces indices des métaphores de la poétesse qui permettent d'affirmer que dans la sphère du “tissagt de la toile linguistique” elle a atteint le sommet d'art poétique du niveau mondial.

Метафоризація на рівні опорних слів у поезії Ліни Костенко

ЯРОСЛАВ ЧОРНЕНЬКИЙ

Les métaphores analysées de Lina Kostenko se caractérisent par les indices suivants: a) c'est presque toujours une création structurelle compliquée qu'on gagne à l'aide de la soudure et de la pénétration mutuelle des sens des mots à l'élément psychologique important; b) les transpositions métaphoriques se créent à la base des associations de toutes sortes de notions et d'indices: "indice attributif – mot-clef"; "indice adverbiale – mot-clef"; "indice prédicatif – mot-clef"; c) en conséquence de la métaphorisation le mot-clef et les éléments contextuels acquièrent des nuances sémantiques supplémentaires; d) dans l'environnement contextuel de la métaphore et même dans sa structure est souvent présent le moment de l'évaluation qui se soude avec la métaphore même; e) parfois au niveau des groupes de mots métaphoriques plus larges, la métaphore peut se présenter en tant qu'une invariante (dans les cadres de différentes poésies); f) les transpositions métaphoriques sont souvent suivies et renferment parfois de tels éléments lexico-stylistiques qu'épithètes, comparaisons, associations métonymiques.